

A felettünk örökös Isten.

Elül és hátul körülzártál engemet és fölöttem tartod kezedet. Zsolt. CXXXIX. 5.

Istent aligha tudjuk nagyobb természeti képben állítani elménk elébe, mintha úgy írjuk le, mint aki a világegyetemben a tér teljességét betölti. Annak megérzése, hogy Isten a világegyetem élő középpontjától az élettelen szélekig, mint irányító és gondolkozó lény él, s hogy sem levegőből, sem földből, sem tengerből, sem a lelkekből kizárva nincs, hanem ezekbe, mint ruhába van öltöztetve, hogy élettörvényeiket magában egyesítve betöltse — mindenestre valóságosabb és emelkedettebb felfogás annál, mint Istennek elképzelése úgy, mint aki a teremtett világon kívül áll s azt úgy figyeli, mint mérnök az általa alkotott gépet. Az isteni természetnek összes szemléltetései között ez a természettudományi párhuzam a legkevésbé vallásos. Elégtelenségét azoknak az emberi indulatoknak megfejtésére, melyek véges helyett a végtelenbe mutatnak, túlságos világossága fennen hirdeti. Ridegsége csupán a csodálat élettani tevékenységét tűri meg s minden más emberi indulatot elnyom. Módszere, mint az okozatok egyikének, a Teremtőnek nagyon alárendelt helyzetet jelöl ki, kinek számára csak az erőtanban lehet egy fejezetet szentelni. Csak mint valószínűség áll a valóság mögött, hogy lennie kell Istennek. A vallásosság a maga igazi természetes nyelvén sokkal inkább megszólal Jézus imádásaiban és a zsoltáríró költészetében. Ezek hirdetik igazán az isteni szellemnek az emberivel, természetének a miénkkel s a miénknek az övével való láthatatlan kapcsolatát. Ezek vezetnek hozzá, mint minden létezésnek kizárólagos forrásához s hozzák meg számunkra bánatunkban áldott vigasztalását, bűneinkben megtisztító szentségét, alvásunkban virrasztását, szenvedélyes kirobbanásaink között békességét s halálunkon át életét. S hozzá vezetnek, mint minden viszonylagos létezésnek kizárólagos alapjához, kivel összehasonlítva minden egyéb csak

elképzelés és árnyék, egyedül csak ő lényegszerinti és való-
ságos élet.

Ha bölcsészetiileg a kifejezés kifogástalanságához ragasz-
kodnánk, minden szellemi létezésre vonatkozólag, mely a meg-
határozás határát átlépi, mint értelem nélkül kellene eldob-
nunk azt a kérdést, hogy „hol van?” Fizikai jelenlét, tér-
beli elhelyezkedés Elméről nem állítható, az csak érzékek-
kel megfogható dolgok viszonyára vonatkozhat anélkül, hogy a
testit a szellemivel összecserélnők. Minthogy akaratnak, szere-
tetnek külső formája nincs, így térfogatuk sem lehet, tehát nem
lehetnek megjelölt helyen és nem is mehetnek más helyre. Lel-
keknek, melyeknek ilyen sajátosságuk van, sem lakozást sem
helyváltoztatást nem tulajdoníthatunk. Csak az elméleti erő
testi hatásainak és külső megjelenési formáinak jelölhető ki
térben hely — mint a látható keretek mozdulatainak és a cse-
lekvő tagoknak a helye. Mikor azt mondjuk, itt vagyok és nem
ott, szellemi természetünknek szerves rendszerrel való kapcso-
latáról lehet csak szó. S ha a fogalom szálait tovább visszük s
tisztázni akarjuk a kérdést, hogy hol vannak a mi elméink, lel-
keink, a kérdés benső ellenmondása holtpontra juttat. Isten a lélek
és a lélek működésének szerve között kapcsolatot tud létesíteni a
végtelen távolságban épúgy, mint a legközelebbi szomszédság-
ban. Ha karom mozdulata akaratomat az égi testek rendszeré-
nek határánál éreztetné, semmivel nem lenne meglepőbb, mint
az, hogy a megmérhetetlen távolságban haladó nap erejének a
szünetnélkül rohanó világban az ember engedelmeskedik. Csak
képletes kifejezés az, mikor a halálban a lélek eltávozásáról
beszélünk. Mikor a test, mint a lélek eszköze és közvetítője el-
esik, nem mondhatjuk, hogy az elme itt van. Ha azt képzel-
jük, hogy egy magasabb körben való megjelenéséhez költözésre
van szüksége, olyanról képzelődünk, amit nem tudunk. A fizi-
kai kapcsolatok itteni rendjének elszakadásával máshol abban a
pillanatban új kapcsolat létesülhet, ahol a lélek új társaságnak
mutatkozik be és ahol számára új világok jelennek meg.

Ha csak képekben tudunk beszélni lelkünk helyéről, nem
lephet meg, ha Isten jelenlétét nem tudjuk szavakba önteni.
Tiszteletteljes egyetértéssel hajlunk meg a költő e megállapí-
tása előtt: „Ez ismeret túlságosan magas számomra”. Ha
tudatlanságunkat beismertük, akkor olyan gondolatokat és nyel-
vezetet kell alkalmaznunk, melyek e magas tárgyhoz legke-
vésbé alkalmatlanok. Mert a vallás kezdete és lényege annak

belátása, hogy Istent illetőleg minden hitünk és kifejezésünk fogyatékos s a hallgatásnál vagy nem hívésnél mégis megmérhetetlenül több. Akármilyen értelemben és alapon állapítsuk meg, hogy testi keretünket lélek tartja és kormányozza, a világegyetemet olyan örökkévaló szellemmel kell betöltenünk, kinek gondolata fejlődés. Működése tökéletesen észrevehető, megérthető. Életsorsunk akármilyen látószögéből, vagy a bolygók pályájának bármilyen pontjáról nézzünk az emberiség történetére vagy az egekre, mindenütt egyformán mutatja magát. A teremtett világ természeti törvényeit úgy kell tekintenünk, mint személyes szokásait; a gondviselés erkölcsi rendjét, mint jellemének alakítóját; az egyetemes szépek formáit és kifejezéseit, mint művészetét; a felelősség tudatára ébredt embernek dicső küzdelmét, örömét és bánatát, megpróbáltatásait, győzelmeit és bukásait, mint erkölcsi érzésének erejét és az isteni szabadakaratnak gazdag ajándékát. Tény az, hogy ezeket nem mindenütt egyformán vesszük észre, de ez a mi vakságunk s nem az ő homályba burkoltsága. A mindennapi élet keskeny útjain, a munka és vásár zajában eltűnni látszik; pedig milyen jó volna, ha szentsége közel lenne, hogy hevességünket lehűtse s küzdelmünk és megpróbáltatásunk óráinak tisztaságát szemmel tartsa. Rá kell jönnünk, hogy tér és csend az, ahol ő él. Mikor az estharmat a napközi gondok porát lemosta s apró gondoktól izgatottá tett, életünk mély gondolatok átfogó világába elmerül s a csillagos végtelenség alatt, mint kihalt puszta alszik a föld, a kibeszélhetetlen Jelenlét ismét magához zár, a rideg éjszakai szellőkben felébreszt s az ég régi csillagainak fényén keresztül egyenesen szemünkbe néz.

A Mindenüttjelenvalóról, kit az egyén tudatosan így lát, az emberi nem közössége napról-napra öntudatlanul nyújt bizonyítékot. Annak ösztönszerű megérzésével, hogy lényé világosság és sötétség találkozó helye, mintegy az isteni titok igazolásául, ha közeledni akarunk hozzá, a látható és láthatatlan határvonalán kell megállanunk. Minden nemzethez és valláshoz tartozó s lelki műveltséggel bíró nép vallási gyakorlatainak végzésére a derengő hajnal vagy a leszálló esthomály óráját választotta. A sötétség és világosság határvonalán az egész föld kekségen az imádkozóknak egy övezete vonul át, kik mint a tér Mindenható birtoklójára tekintenek, egyik része Keletre, a felkelő nap aranyszínű fényébe, másik Nyugatra, a földteke másik oldalán lehaladó napra. Amint imádkozó lelkük felett árnya

átvonul, érintésére újabb és újabb tömegek borulnak imára s amint a másik oldalra tekintenek, hogy Istenüket meglássák, csakugyan valósággal „Isten elül és hátul körülzárja őket.” Földgolyónkat, mint isteni szemhártya, úgy köríti az emberiség tisztább öntudata, szemlélő és megértő lelkek övezik, imádságos élet fedí. Olyan tehát, mint élőszem, minden oldalon a megmérhetetlenséget figyelve, melyben az Istenség úszik és hálás azokért a sugarakért, melyek veleszületett ridegségére enyhítő melegséget bocsátanak. Panaszkodunk néha, hogy helyzetünk nem kedvező Isten szeretetének észrevezésére. Úgy beszélünk róla, mint akit saját érzékszerveink takarnak el előlünk, a világról pedig, mint olyan helyről, ahonnan éppen teljesen ki van zárva. Úgy gondoljuk, hogy ami isteni és szent, azokért más világba kell vándorolnunk s azt várjuk, hogy ott a lepel lehull s láthatókká lesznek az imádás tárgyát alkotó valóságok. Mi indíthat pedig minket arra, hogy úgy gondoljuk, hogy a világ bármely más helye szentebb, mint a mienk? Pedig nincs más hely, — amelyről állíthatnók, hogy Isten közvetlenebbül érintené; mely fenségesebben nyílna meg az imádkozó előtt; honnan meghatóbb érzések szavait hallanók s mely dicsőségesebb cselekedetek színhelye lenne. A szánnivaló vakságot nem lehet gyógyítani utazással; a legtökéletesebb csillagászati megfigyelő eszköz sem segít a vakon; sötétségünk velünk jön mindenüvé.

Ismeretlen helyek látképei után való vágyakozás helyett s ahelyett, hogy környezetünk légkörét hibáztatnók s a teremtet világ tisztább levegőjét szomjúhozónk, vándorútunk szélére kell letelepednünk és így kell szólanunk „Uram, visszakaphatnók-e látásunkat!” A zsoltáríró nem talált hibát a világban, ami miatt Istennel kapcsolatot ne tudott volna létesíteni. Ellenkezőleg, minden lelki adottsága, állandóan nyitva állván előtte, úgy érezte, hogy a Mindentudó nyitott szemével annyira követi, hogy azt elviselni sem tudja s oly világos és áttörő fény jelenlététől még a halál árnyékának völgyében sem rejtőzhet el. Akiknek a föld nincs megszentelve, azoknak számára az ég sem tiszta.

Isten egy más értelemben is elül és hátul körülzár minket. Amiképpen a világegyetem minden helyét, úgy az idő folyását s miképpen a mérhetetlenséget, úgy tölti be az örökkévalóságot. A képzelet kifárad, történelmi korszakok elgondolásának súlya alatt, amelyekben felhalmozva van a lényében való elmerülésnek és legközvetlenebb imádságainknak kiejezésre jut-

tatása. Nevezzük őt „Átyáink Istenének“ ; s érezzük, hogy van valami állandóság a teremtés középpontjában, kinek elmondhatjuk bajainkat, amint jobbkezünk felől figyel mi reánk, aki az ők gondjaikat is számba vette és megenyhítette; aki apró nyugtalanságaiért tegnap még rajtuk szánakozott s ma a mienkre néz, melyek semmivel sem bölcsebbek s mint az övék ép oly keserűek és valóságosak; aki boldog reménykedésük túlzásait is jónéven veszi, míg ugyanakkor a fogság énekét adja szívünkbe. Fohászunk hozzá, mint „Jézus Istenéhez“ ; s amikor ezt tesszük, azzal a lélekkel létesítünk kapcsolatot, aki a palesztinai szomorú játéknak minden jelenetét tudja ma is s ismeri a helyet, melyen a tengeri vihar felhői elvonultak s hol a kereszt-ről való kiáltás ma is visszhangzik. Szólítjuk, mint „régén le-tűnt napokat“ ; s beszélünk, mint olyannal, ki ható erejében nem érez különbséget jelen és múlt között — s tekintetében szempontokat nem ismer. Kikutathatatlan természetének ölen megnyugszunk, ki összezavarásuk nélkül fogja össze az események szövetének szálait, vonatkozzanak azok évszázadokra, egy nemzet életére, akár csak egyetlen ember szenvedéseinek apró ráncaira. Sőt imádkozunk hozzá, mint ki a „mennyben“ lakik s nem tudjuk fölemelni szemeinket a tiszta égboltozatra anélkül, hogy el ne gondolnók, milyen régen állanak ott a csillagok, melyek közé képzeletünk őt helyezi. Miként virrasztottak Mámre mezéjén a pátriárkák fölött s mérték ki az éjszakának tartamát ugyanoly renddel és gyorsasággal, mint a tegnapi napon, milyen készséggel viszonozták az emberi szemek első tekintetét, amint a magasság felé fordultak; s voltak szemtanúi azoknak az őskori megmozdulásoknak, melyek az ember számára a földet láthatóvá tették s különös és óriási nyomokat hagytak maguk után, hogy visszavigyék az embert az örökkévalóság pusztáira és a végtelenségből kimérjék az ember számára Istennek legfrissebb lábnyomait. A történelem legszenvedélyteljesebb alakulásai, kalandos elmék, melyek hatalmukkal félemlítenek meg minket — barbár népcsoportok, melyek forgószélként separték végig a civilizáció türelmes alkotásait — ebben az elgondolásban miként lesznek mind összezsugorodott átfutó árnyakká, angyali vagy ördögi látványokká s amint rájuk tekintettünk, miként merülnek le hirtelen a mélységbe! Isten örökkévalóságának gránitoszlopain, melyek mélyen gyökereznek, egy pillanatra mindnyájan felszínre kerülünk, hogy ismét az éjszakába lemerüljünk. De, ha azt a pillanatot, amíg a felületen vagyunk

okosan használjuk fel, mindnyájan ugyanazt a jelenléteket látjuk; s tekintsünk erre vagy amarra, csak azt látjuk, hogy ő „elül és hátul körülzár minket”. A zsoltáríró az örökkévalóságnak miénktől nagyon eltérő pontján lépett a felszínre. S amint nézett előre és hátra, csak Istent látta. Mi, akik olyan ponton lépünk ki, ahol maga a héber költő teljesen láthatatlan, minden oldalon ugyanazt a mérhetetlenséget vesszük észre, melyet ő leborúlva tisztelt. Meghajolhatunk mi is és minden teremtménnyel együtt imádkozhatunk „Nagyok és csodálatosak a te munkáid, oh Uram, Mindenható Isten! aki voltál vagy és lenni fogsz örökké.”

Még kell vallanunk, hogy még egy más értelemben is Isten „elül és hátul körülzár minket.” Nagy és ünnepélyes bizonyosság minden helyen való természeti hatása; emelkedett gondolatokkal tölt be minket az, hogy minden időközön keresztül működik ereje; de szellemének erkölcsi jelenléte az, mely minket lelkével közelebbi és szentebb kapcsolatba helyez. Kétségtelen az, hogy minden romlatlan ember szívében isteni élet után való vágy él. Lehet halvány és rövid ideig tartó, de mély és parancsoló ösztönzése egy elhívásnak, mely nemesebb, mint aminek eddig engedelmeskedtünk. Mélyen gyökerező elégedetlenség önmagunkkal, gyanúja gyámja annak, hogy akaratunknak változnia kell; le nem győzhető tisztelet valami iránt, ami ránk néz, de mégis úgy érezzük, hogy túl van azon, semhogy elérhetnők. Isten érintése ez mirajtunk; amint súlyos kezét ráteszi lelkiismeretünkre, amit érez mindenki, akit büntudata ettől meg nem fosztott. Még az önelégültségtől elbágyadt, az érzékiségtől elpuhult s az önmagával túlságosan betelt sem tud szent intelmétől megszabadulni. Lehetséges, hogy az ilyen semmiféle lelki furdalást nem érez, mert nem a lelkiismeretnek, hanem a kényelemnek megfigyelőjéből tekint vissza a múltra. Sőt lehetséges az, hogy a lelkiismeretfurdalás tudata lelkében teljesen megszűnt úgy, hogy a múlt oldaláról Isten őt már nem zárja körül. De még ekkor sincsenek a lehetőségek tőle elzárva a jövőben. Veszély perce, halálos csapás, egy átszenvedett éjszaka felébresztheti bűnös alvásából s mint vihar után meg-
hasadó hajnalon, megnyílnak gyarló halandó szeme s felcsillanhat lelkében a meggyőződés „Lám az Isten!” Legtöbbnek, hiszem, legalább is eljön az alkalom annak meggondolására, hogy olyan sors van számára fenntartva, melyet eddig szíve szerint megtalálni nem tudott. Mindenkinek eljön egyszer az idő, amikor a halálban minden szilárd alap összeomlik. Ami azután a

legridegebb hitetlenség számára is a megsemmisülés Istenének sötét ölébe való lehanyatlást jelenti. Úgy, hogy a Mindenható Lélek még e legmagányosabb gyermekeit is „körülzárja előlről”. Akik nyitott szemmel járnak s őt keresve mindig rátalálnak, azokat a lelkeket minden újtokra elkíséri. Bárcsak megértető, mennyire hamis az az állítás, „hogy a jó ember elég önmagának”. Volt-e közöttünk valaha, aki ne érezte volna, hogy visszaemlékezései tele vannak önszemrehányással és megbánással s aki a múltba tekintve ne látta volna, hogy poharából könnyek ömölnek ki? Nem volt-e, ki erős elhatározással nézett a jövőbe s a tapasztalat csalódásai bátortalanná és félenkké tették? S nem láttuk-e, mikor az imádság szavai csak felerészben nyertek meghallgatást s a habozás letörte az ifjú szív bátorságát? Ki tud megállani múlt és jövő találkozóponthán, hogy elégedetlen ne lenne egyikkel és aggodalommal ne lenne a másikkal szemben? Megállhatnánk-e anélkül, hogy az isteni lélek ne követne a múltból szemrehányásaival és ne állítana szenvedélyes törekvéseket a jövőben előnkbe? S mindezekben csak azt fedezzük fel, hogy kezét reánk tette — intéseivel még ha bántanak is elkísér, terveiben egész valónkra szüksége van s minden fenntartás nélkül kell kezébe adnunk magunkat.

Az egek terveit szerint nincs megengedve nekünk, hogy a törekvő világban kényelemre vágyakozzunk és pihenést keressünk. Hiába kísérletezünk, hogy kötelességérzet és tétlenség bennünk egymással egyezsége lépjenek. Állandó lelkiismeretfurdalást és nyugtalanságot szerzünk magunknak s napról-napra és évről-évre eszményeink eltávolodását kell látnunk. Isten békéjéhez nem vezet más út, mint önmagunk teljes átadása akaratának. Akaratának teljesítésére elhív bennünket, tekintet nélkül sorsunkra és boldogságunkra. S ha egész valónkat magasabb hit szolgálatába állítottuk s azért teljes szívünkkel vesszük fel a küzdelmet — a halandóság szenvedései, szemrehányásai, félelmei azonnal eltűnnek s még a halál félelmei is levétetnek rólunk. Lord Bacon nemes szavait idézve „aki komoly feladat megoldása közben hal meg, olyan, mint ki forró sebet kapott s abban a pillanatban a sérülést alig érzi.” A lélek jóra irányítotttsága és jórahajlása tehát az, ami elhárítja tőlünk a halál fájdalmait.